СЛІПЦІ

поема історична

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Як бранка, до ніг припадає,
Як тіло солодке,
ляга
І зілля татарськеє — аєр,
Й холодна, скрипуча куга.
Хрумтить на долівці вертепу,
Як гість чобітьми розімне,
Цей поріст татарського степу —
Клечання запашне.
Шумить над лавками,
над піччю,
І, раптом гойднувшись, майне
Странному гостю1 в обличчя
Клечання маю майне.
Гість стрепенеться і стане,
Буде прислухатися мить,
Як клечання дзвонить духмяне,
Як муха на шибці дзижчить . . .
Приглушених звуків висока ігра,
Піднеспійся, б'ється об сволок,
Де в'ється ритмічно різьба тесляра,
Оздоба хрищата,
карбівка стара
З різьбленого листя та голок.
Суворої хати похмурий узор —
Ця бинда дубова,
ця камка,

Вмурована в плечі рогатих підпор,
У в'язи стовбатоіго в ламка,
Що, лігши на нього,
підпершися ним,
Мов скриню яку найдорожчу,
Зав'язує сволок мотуззям міцним
Увесь перехняблений ощеп.
Розпарену скриню сопух розіпхав,
Випар цвілі,
вологого шмаття,
Сморід жирних ротів,
ще жирніших страв
І пах солощавий латаття.

Здається,
от-от, закипівши у ключ,
Проллється, за келих повніша,
Прилюдних бенкетів, розбещених учт,
Як чара, піднесена тиша.
Та владно уз гостя, побіля чола
Тишина зупиняється строга.
Навколо всіх звуків, замкнувшись,
лягла
Мовчазна, нерухома облога.
Пальцями ловлячи тишину,
Тишу хвилясту й налляту,
Рукою обмацуючи стіну,
Як в слово, вслухаючись в хату,
Йде гість під стіною,
де вбито гака
І вчеплено кобзу знехаяну,
І торбу,
й лахміття кобеняка
Старого гуляки-хазяїна.

Хазяїн недбалий — гуляка старий,
З розважністю можновладця,
Сидить за столом у господі своїй
І гостей поруч нього — двадцять.
Хазяїн і двадцять голодних сіром,
Неборак та гуляк пропащих,
Схилились понуро над голим столом,
Над полем розваг непутящих.
Мовчать і готуються,
сівши уряд,
До лютих своїх коїлобродин,
І, навіть рипіння учувши, назад
Не обернувся жоден.
Та нагло бандура на стінці дзвенить
Голосом мідним і простим.
Здригнувшись, озвалась приструнена мідь.
Зачеплена зляканим гостем.
І обертаються
кобзарі,
І ока жовтавого
жовна
Здимається,
пухне в глибокій дірі,
Гидка,
зацікавлена
й повна.
Бухтить, наливаючись соком в мокві,
Гнилим набираючись соком,
На двадцять одній голубій голові
Сорок одне око:

— Гей, хто там ? !
— Гей, гостю, озвися!
— Який несподіваний гість?
— Який навіжений гульвіса

З яких розпроклятих обійсть!
— Напутники добрі, учителі!
Братіє перехожа!
Бандурники, лірники, скрипалі,
Пісенности пильна сторожа!
Я —
учень сліпої громади,
слуга
Вчителя, майстра і пана,
Одного із тих, хто іще зберіга
Занедбані тайни торбана.2
Прийшов одклонитись громаді,
узять
Заслужчину рівнюсти й дружби —
Тяжку, невідрадну оту благодать
Сліпецької блудної служби.
За давнім звичаєм старих сліпаків
Мені вже кінчилися строки:
За майстром, як джура покірний,
ходив
Три місяці і три роки .. .4

2 Торбан — музичний інструмент, схожий до кобзи, але складніший.
;! Одклонитися — справити одклинщини — звичай сліпець-кий. Молодий 'Сліпець-кобзаїр набуває права самому вже, без "пан-майстра" учителя, ходити старцювати й кобзарювати, як одбуде "одклинщини", візьме визволок.
4 За звичаєм еліиецьким молодий кобзар мав учитися у пан-майстра три роки і три місяці.

Поволі підвівся із тесаних лав
Хазяїн похмурий жебрацького кішла.
— Юначе збентежений, душе недішла! —
— До зайди принишклого слово сказав.

— Хочеш кобзарські одклинщини справить?
— Прийшов, щоб узяти тут визвілок наш?
Та, може, прийшов, не подумавши навіть?
Юначе, скажи мені!
Слухай і зважай!
Береш бо бандуру —
не панциря й тарча,5
Не на двобої —
на жебри ідеш !..
І мовив юнак:
— Я наважився, старче.
Наважився на все ... І на зганьблення теж ...

Старий Перебендя — хазяїн завзятий
Вперед нахилився всім тілом своїм:
— А, може, ти брешеш, як зрадник проклятий?
А, може, ти — зрадник, а не побратим?
Юначе!
Скажи мені правду опо-просту:
Чи не втомлює рук,
чи не муля плеча
Співоцький риштунок, добро лірача —
І тобра,
і кобза,
і костур?
— Вірте, громадо, мені
і узять
Дозвольте торбана у руки несмілі!
Сиділи діди, хай онуки сидять
На Савурі,
на славній могилі!
— Починаймо одклинщини, друзі святі,
Середульші,
і старші,
й молодші!

Питатиму я.
На запитання ті
Відповідай нам, пан-отче !..

І от Перебенді стає на одвіт
Найстарший з лебіїв дорослих.
— Запам'ятай же, —
промовив цей дід, —
Ми києм караємо ослух.
Киями карається ослух у нас
Чи вдаром гідцжала улучним ...
Ти щось ворохобився, бувши ввесь час
Невірним й непевним учнем.
Та хай!
Але тута наважся лишень,
Спробуй лишень —
зворохобся!
Незрушних законів і вірних пісень
Від посвячених требує кобза !..

— Братчику чесний козацьких сліпців!
Чи слухняного й вірного джуру
В три лади настроювать кобзу навчив,
І ліру, й торбана, й бандуру.
В три лади, в три строї, на три голоси,
Що кожен із них —
стоголосий,
В три лади, що названі в давні часи
Бандуристський, скрипошний та косий.
— Як відав, як знав, як умів, так учив
Ремества потайного лебіїв.

8 Коряком кобзарі звали бандуру
Три роки учив, і три роки ходив
З Почаєва з ним аж на Київ ...

— Чи навчився,
від нас тобі даний юнак,
Як майстер струни і приструнку,
Набирають* в деревляний священний коряк1
Тяжкого пісенного трунку,
Де зварено добре,
на троє ключів
Троїстого ладу тройзілля,
Щоб напувати німих слухачів
Для розмислу, стуми й весілля?
Проклята отрута,
проклята вода,
В струну, як в броню, закута!
Невже завмирає,
невже пропада
Пісенна підземна Славута ? !
Нестерпну вагу притамованих вод
Співці схороняють оддюдні
В співучому тілі торбанних колод
Немов у мурованій студні.
Вгинаючи цямру,
ламаючи кліть,
По кліті з чорного дуба
Вода, як руда, цебенить і гримить,
Водиця землиста й груба.
Гримить,
припадає,
влипає на спід
І світиться потаємцем,
Неначе лицарства розбитого щит,
Шаблями й вітрами шліхований
щит,
Відкинутий спадкоємцем.
І наші криниці, як сурми, ростуть
В землі гайдамацької пущі.

В колодязях трубних гримлять і ревуть
Води Славути клятущі.
В міцній облямівці,
в лункім джерелі,
До дна прикипівши зненацька,
Розкривається око глухої землі —
Мертва вода вовкулацька.
І світяться зорі,
і тліють жалі,
Стенаються грози,
схиляються люди
Над оком уважним і мертвим землі,
Однаково й рівно усі віддалі
Відбившись на плівці полуди.
І відблиски гроз, і людей, і подій,
Переламлені та розпухлі,
Лежать, як осуга, в безодні сліпій,
В земному, бездомному кухлі.

Всі води країни,
всі тіні віків
Ховає в безодню неситу
Око роззявлене сліпаків,
Всевбирущий колодязь світу . ..
Дві краплі страшної тієї води —
Прикраса сліпецтва двоїста,
Ознака,
і велич,
і карб сліпоти,
Тяжкий талісман бандуриста.
Вмуруй же, жахнувшись,
між лобних кісток
Дві грудки заклятого змроку,
Щоб тік,
щоб спливав

аж до мозку із скла
Смертельний його холодок!
Не князівської пишної прагни тропи,
Вищий над князі підніжок!
Гидуй пишнотою', й достойно ступи
На сліпецький достойний обніжок.
На людських дорогах і тропах сиди,
Прийнявши посвяченість чорну.
І кобзу прохожим під ноги клади,
Як голову мудру й покорну.
Проходь же крізь села,
поля
і сади
В всевидящій сліпості й тиші.
Незрячий водію,
вдивляйсь і веди
Юрби, за тебе сліпіші !. .
— Я чую вас, юрби сліпі й навісні,
Я чую вас,
герці і учти!
Пісні,
о, стороті прокляті пісні!
Вас мучу я,
й ви мене мучте!

— Хтось мучить тебе,
а ти мучиш всіх нас ...
— Тягти теревені ці доки ? !..
— Чекатимеш знову, як згавиш цей час
— Три місяці і три роки...

Над кодлом замовклим висить тишина —
Дзвону чоло без'язике,
Перекинута вінцями вниз глибина,
Велике,

нестерпно велике
Піднесення звуків, і рухів, і душ...
Так бий же в бездонного дзвона,
Дзвонарю поглухлий!
Хитаючи, зруш
Тишини громової колону !..
Бий же, дзвонарю,
бий же наодлі
Не в дзвони,
а в морди й серця!
В замовклім, засмердженім кодлі
Роззявилась тиша —
рот мерця.
Рот —
зашкалубина хмура,
Сурма товста живота,

ЗО

Волога й липуча рура,
Що блює, ремига і ковта.
Волоцюгам сліпим, крім рота,
Нічого не треба.
І от
Розкрився, як діра ешафота,
Двадцять один рот:
— Віками ішли ми
Дорогами злими,
Землями злими, роками злоби.
Мов на катівні, на площі й майдани,
Як голови, клали сакви і торбани,
Мов бунчуки, простеляли чуби.
В баюрі, у куряві, в тузі і джі,
Карка зломивши, мовчки лежи
І в землю, як в жертву, вгризайся!

Землю і руки свої гризучи,
На всіх перехрестях лежать стогначі,
Лірники — жальники й здрайці!8а
Здобич розпачлива — пил й пироги,
Зелені сирітські нужденні шаги
І вдовині чорні окрайці!
На всіх перехрестях сліпа голова,
Як пастку смертельну, своє розкрива
Піднебіння страшне трупоїдства.
Склепіння облудних жалів і скорбот,
Огидою й порохом напханий рот,
Зморхлий капшук безстидства.

Капшука не зашморгуй —
всихає нехай!
8а Здрайця — ворохобник, грабіжник, лиха, людина.

Хай!
Дай, Боже, дай
За ганьбу,
За злобу
Твоєму рабу,
Щоб смиренні були і мудрі.
Во ім'я Отця
Трішки м'ясця,
Трішки винця,
Й кожному — хоч по лахудрі ! . . .
Споїли,
крехтіли,
гарчали,
ревли,
Смерділи,
змокрілі та голі.
На/; черевом мокрим бундючно трясли
Бородою на в'ялому волі.

І воло трусилось,
спадаючи з ший
Схвильованими обручами.
І сказав Перебендя:
— Брате мій!
Ти побратався із нами!
Слухай, кобзарю,
жахайсь і мовчи,
І тайни почуєш многі:
На всіх перехрестях лежать лірачі,
А зводяться тут лиш на ноги!
То ж1 м'ясо жіноче й волов'яче —
нам!
Голод і пісня —
для бидла!
Нарід наготує своїм співакам

Гори жінок та їдла.
Братія лірницька,
віщий нарід,
По усюдах блукаючи,
швендя,
1 скільки пісень —
стільки МІСТИ й зненавид! —
Так сказав Перебендя.
— Збираючи сльози, серця й п'ятаки,
— Втулища й душі, як жертви,
— Блукають, мов блудні огні, сліпаки,
— Огні невмирущі і мертві. . .
— Вогні ваші гаснуть,
брехливий кобзарю
І трупи кричать по дорогах уже!
Так бити ж по трунах!
Я перший ударю!
Ударю?

Невже не ударю?
Невже ? !..
Я знаю, як страшно —
цей ляпас —
як страшно!
Кричить по дорогах кородливий мрець!
Смердять ваші тризни,
гниють ваші брашна,
Гниє огонь ваших сердець !..
Скиглію, замовкни!
Слухай!
Мовчи:
Великий звитяг ошуканства ....
— Звитяг? — на підлозі, в блювоті, в мочі?
В гарчанні любіння й п'янства?
Музика козацька —
в саквах кавдуна?
Свячений —
в свинячій печені?
Не перший кобзар я, що тут проклина
Музику таку й ці свячені!
— Годі! —
кричить Перебендя.
— Послухай!
Розум пропий, а сумління
лиши
Там,
де шумує сивезна сивуха —
У міддю скутім, дубовім ковші.
М'ясо й сивуха — причастій окраса.
Таїна причастій відома для нас:
Хто служить духу — той просить м'яса,
Багато м'яса,
до схочу м'яс!
Христимся ж розп'ятим жовтим маслаччям

І плоттю свою причащаймо же плоть!
Сором видющим лишає Господь;
Сліпі, — отже й сраму не бачим!
— Що ж бачите,
люті й сліпі водії?
Що в піснях зберігаєте
й в серці?
Несуть животи, наче кобзи свої,
Розбещені страстотерпці !..
Хоч людськеє слово почути!
Не чуть !..

— Жерти давай Перебенді ! . .
— Добре тим жерти, у кого, мабуть,
— Кендюх —
за серце,
й за кендюх
Серце,
де істина, розум і суть ,..
— Несуть, вже несуть
Манашки нам кашки
І борщику в горщику...
Доброго, Боже, пошли борщу!
Грудей у кошулі,
Сала й цибулі
*2 Кадний — закопчений, прокопчений.
На серце тще й на душу тщу!
І на полумисках, в макітрах, на тарелях,
Де опухами жир позастигав,
Несуть, в руках тримаючи дебелих,
Врочисті кучугури страв.
Воно розпарилось, розбухло і розквітло
І пишні випари, як стяги простеля
Оце гливке й волокнувате їдло,
Тяжке, немов земля, і владне, як земля.

Пливуть на плеса нерухомі столу
У пахноті плавкій, як в голубій імлі,
Ковбаси згорнуті, немов кадні12 кодо ли,
І часником напахчені драглі,
Міцні шари просоленого сала,
Сметани холодок у глечиках дзвінких,
Шльопки вареників, що плямами на них
Прозоро-жовте масло поспливало,
Засмоктане в трясовину підлив
Качаче гузео, гуся гола шийка,

Міцний, немов з кори дубової настілка,
Узвар із груш рудих і глянсуватих слив,
Борщу густі, зелено-темні верстви
В мисках мальованих, ясних, немов бурштин...
О, він поглине все,
він змиє все, — цей плин
Бучного й лютого, як розпач, ненажерства!
— Сала накришено, м'яса нарубано,
Всипано в миску по вінце борщу!
Ковтаю, вминаю, жеру і трощу,
Щоб кавдуни задзвеніли, як бубони,
Щоб . . . —
І замовкли ураз сліпаки,
Мову ввірваній одверту й нехитру.
І поповзли по столі п'ястуки,
Наче раки слизькі, обчепивши макітру.
І чує сліпець —
в шарудінні, в імлі
Череватою сунуть горою
Двоногі потвори по вгнутім столі,
Трясучи над столом бородою.
Обсмоктують лодви,
облизують стіл
Голодні розкошелюби,

Звісивши клапоті слини і жил —
Прищуваті й ослизлі губи.
Губатого м'яса зчорнілий шмат —
Розплатана мертво корогва
Сліпеньких утіх, насолод і розрад
Кобзарського тайного логва.
Слина бучавіє на губах
Із салом розтопленим вкупі.

Плямкає стяг,
недочавлений стяг
Учти пророків і трупів.

Кинувсь кобзар, щоб не чуть, щоб втекти,
Кинувсь наосліп праворуч —
Репають рти, гугонять животи,
Глухо блює хтось поруч.
Ліворуч метнувся,
крутнувся навкруг —
Глуха, нездоланна задуха огиди!
Черево репає в твого сусіди,
З насолоди конаючи, стогне смердюх.
Стогни, захлинайся,
страшна салотопне,
Ротами людей і ротами бандур!
Як опух зчорнілий,
роздувшися, лопне
Серця розбовтаного міхур ! . .

Реве Перебендя, підспівують інші,
І звуки приглушує смороду повсть.
Зайшлись, збожеволівши, співи одклинщин
І одклоненний надсадно зайшовсь.
Тіла посудомила чорна хороба,
Потрясає ротами падуча бола,

І піт прилипає до чорного лоба,
До чорного лоба, тяжкого чола.
Голови людські — болючі, як чирій,
Що вгвинчений довгим і впертим нуртом.
Поволі підноситься млілий трикирій
Трьох пальців старечих над мокрим чолом.
Старий Перебендя перехристився:
— Ну, що ж, одклоненний юначе, у путь!
— Одклинщини справили. Ти помолився,
— Та й кожен із нас помолився, мабуть ...
— Годі, святобливі!
Я зрозумів
Із пишних літаній,
з напучувань кожних
Службу лукаву сліпих кобзарів —
Щоб не тривожити ясновельможних,
Шляхти, підшляхти, панів, підпанів,
В холодну колоду навіки закута
Ваша прокисла, проклята Славута,
Баюра глухих і сліпих хуторів!
Ваших колодязів заспані води —■
Принада й загибіль у ніч глуху!
Ревіте, народи,
конайте, народи!
Із піснею легше вмирать на шляху!
А я умирати не можу,
не хочу,
Смерду й рабу не зламаєте карк!
Вам не фортеця —
ваш хутір,
фільварок,
Вам не сховатись за пісню пророчу!
У ваші пророцтва й дороги не вірую!
Убийте! Розіпніть!

Не вірую я в "Отче наш" і "Вірую",
В рабську покору століть!

Вірую —
не кобзою,
вірую — не лірою,
Вірую —
полум'я серця і гнів
Моєю непишною буде офірою
Для смердів,
для хлопів,
для храпаків!
Малою офірою,
нікчемною жертвою.
Бо десь аж на всохлому, бідному дні
Водою сліпою,
водою мертвою
Забризкано очі і серце мені!
Бунти і народи!
Пожежі і воля!
Як зранений пес, по дорогах повзу!
Голодні роти серед голого поля
Кричать про повстання, ревуть про грозу
Ноги зламаю,
серце розчавлю,
Таки дожену вас,
таки дожену,
Юрмища мужні!
Конаючи, славлю
Бунти і бої,
пожарища й війну !..

Я в очі заглянув сліпцю — ненажері,
Сліпий, я побачив сліпецькі серця!
Кінчайся, кумедіє зганьблена ця!

Ведіть до дверей мене! Двері! Де двері ? .

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

На сухому току,
посеред пилюги,
Каправі й худі міхоноші,
Вмостившись, сваряться за гроші,
За мідні, щербаті шаги.
Сваряться,
соплять,
і потроху
Вминають поцвілі свої
Тяжкі пироги та беркі малаї,
Ковтюхи крупкуваті гороху.
І тліють їх очі, як в тихім огні,
У ніжній сухій золотусі
І сиплються,
сиплються вії кальні
На щоки при кожному русі.
На теплі й змокрілі повіки ляга
Дрібною, летючою рінню
Золотушна перга,
сухозлотна перга,
Сліпоти передчасне цвітіння.

Обсипається око, як пух із кульбаб,
Обскубана кулька квітчана.
А рана цвіте —
бо коли не змогла б

Квітнути плекана рана?
Щоб квітнула рана,
щоб око, померши,
Не оживало, —
сліпцям оддає,

Як першу сльозу,
як засмученість першу,
Зморене око й дитинство своє
Сліпецький водир,
поводир, міхоноша,
Що торбу і руку кобзарську несе,
Що стає найдорожча йому над усе
Лебійська засмерджена ноша.
Звикає приймати на гостре плече,
Приречене схнути й хилиться,
Правицю, що душить, лама і пече,
Врочисту кобзарську правицю.
Стенувшись і зблідлій зведеться хлопча
І руки сліпої примари
Покірливо візьме
й не скине з плеча
Того п'ятиперстого він пернача,
Тієї руки-костомари.
Обтяжений мудрістю, злом і жалем,
Із серцем голодним і голим,
Стає перед кожним народженим днем,
Перед кожним новим видноколом,
Стає й, тремтячи, прислухається він,
Як, за сотні верстов і за тисячі гін,
Минущі і неминучі,
Надходять події прийдешніх годин>
Зустрічі, люди та бучі.
Гогочуть далеко страшні ярмарки
В гопашній, безумній хурделі,
Стлівають дороги,
вщухають стежки,
Розпадаються прахом оселі.
Пробігають і зойки, й огні по юрбі,
Що шляхами,
здригаючись, лізе.

І багато вогнів заховає в собі
Око каправе та зизе,
Доки закриється в сліпоті,
Наповнившись грузом дощенту,
І доки не стануть видющими ті,
Дерев'яні орбіти струменту.
... І вкручуй у пісню,
як в плесо,
як в змрок,
Чорторії заюрені мозку!
Співай, як причинний,
крутись, як пророк,
Смердючий і злий недоноску!
Не слухай, як глухо скавчать уночі,
Дощату постелю рвучи й гризучи,
Голодні, обкрадені суки,
Віддавши щенята свої в лірачі
Учитись пісенної штуки.
Не слухай, як виють хурделі і пси,
Що вили і витимуть завше.
Пильнуй патериці,
торбину неси,
Бандуру від гроз заховавши.
Око, як близну свербливу, віддай,
1 котре сліпе й недосліплене котре,
Потовчений в гамуз,
покручений вкрай

Безбатченку,
байстре
і лотре!
— Ви, дядьку, до мене? —
озвався один.
— Кінчили?
— Рушаємо звідци?

— Зі всіх пирогів — тільки жменька крихтин,
— Бач бо, які ненаситці!
— Пан-отче !.. Рушаймо!
Доріг не боюся!
Що я молодий і недужий?
Так що ж !..
Спитайте, пан-майстре, в оцих міхонош,
Чи вартий чого я й на що пригожу ся.
Ми геть позмітаємо порох з шляхів
І пустимо наші дороги, як змії ! ..
Промовив який'ся, і вії склепив,
Недоброю вільгістю зрошені вії.
— Ти прагнеш, водирю, доріг ліpача?
Іч, спрага яка невситима,
Дитино злидарська,
лихе потерча
З посохлими й злими очима!
Так нутио ж! — Сліпцям манівців вистача!
Ходім, недоноску, ходімо!
Ходімо,
несімо лукаве дання,
Найлюбше моє,
найдорожче,
Неношене ненькою, скурве щеня.
Ходімо — ганьба нас, як псів, виганя
На зраду, неначе на прощі.
Так згода?
Рушаємо в мандри удвох?
Тремтиш і лякаєшся, хлопче?
Зважай,
бо доскочеш таїн багатьох,
Як серце, мов лапоть, протопчеш ...
Мій сину проклятий!
Хай ліпше заб'ю,
Ніж візьму за неофіта !..

Як тяжко рушати в дорогу твою,
Двічі зраднику й двічі банито !. .
Нехай .. . Добреду! Допалаю. Доп'ю!
Спраго несамовита !..
Ти знову в мені, непоборне страховище,
Плюгава й нудна самоти суєта ...
Ти чуєш ? ..
Невже ти б зі мною пішов іще,
Нащадку замучених,
утле уровище,
Голодом вишкрябане з живота ! ? .
А був би з тобою,
як матір із сином,
З загнилим ще в матернім лоні синком. . .
Постояв хвилину,
й пішов попід тином,
І зник вдалині,
вдалині за горбком ...
Скриплять, розриваючи пута з лози,
Насаджені задом на випнуті шкворні,
Рипучі й робучі, чолаті вози,

Неначе скарбівні гонорні.
Роздувши драбки, мов огвари, стоять,
Віддавши на ґендлі веселі,
Пахнющу й барвисту, мов райдуга, кладь,
Соки, плоди і зела.
Купи травних і коштовних скарбів
Вивалює, репнувши, бесаг,
Заради пихи
і для ґендлю розкрив
Господар, привівши для славних боїв,
Вельможну твердиню на дужих колесах,
Природні клейноди володаря нив,
Державця на луках та плесах.

Стоїть коло возу,
в брилі набакир
Величаючись, як в авреолі,
Воєвода з левад,
хуторський багатир,
Князь на стожаллі й в стодолі.
Розгортає він груди, як браму, насилу,
Бо м'язень на м'язня берем'я ляга.
Просторо та повно гуляє по тілу
Устояна добре,
хазяйська юха.
Розсунувши жили,
беруча гамула,
Патьоками м'язні гарячі вгорта, —
По шиї спливає,
на груди звернула,
На клубах зачовгала, жирна й товста.
Хазяїн вслухається:
тепло лоскоче
У м'ясо, у сало зав'язаний плин.
Хазяїн м'якого й штудерного хоче —
Чи баби, чи пісні.
Вслухається він —
Стогоном вовчим і клекотом орлим
Сурмить над майданом владущий хосен
У кожне зчорніле, роззявлене горло,
Роз'ятрене з мляви, горілки й пісень.

Ось вона — пісня трактирів і лазень,
Смугастих абахт і товарячих тирл!
Горлай чи лупежник? Лабазник чи блазень?
Мандрьоха базарна чи багатир?
Щоб пісню, як бабу, обм'ять і обсмикать,
Щоб висмоктать пісню, мов пляшку, мов хіть,
Вже рта ворушиться скоцюрблений

кікоть,
Що вміє вчепитись, і ссати, і пить.

— А йди но сюди, галайдацька псявіро!
Заробиш чи гріш чи з товченником книш.
Музику крути нам,
рипи нам на ліру,
Співай, чортів старче, гучніш і бучніш!
— Та ось вам і пісня, сліпенька зароба!
Гукнули — й почула музика сліпа . ..
І напнувся старий,
аж тече з-попід лоба,
З повік, вкритих вразами, жовта ропа.

Заверещала розхитана корба,
І знявся, мов хмарка, над лірою пил,
І смик вересливо поскубує,
корпа
Мотуззя костричене й кручево жил.
Ящик дощатий виляскує глухо.
Гунких дощечок верещання і стук.
Ліра рипить — ярмаркова рипуха,
З вереття висмикує зниділий звук.
Ліра рипить — ярмаркова жебрачка,
Жебруча тужільниця,
вірниця скрух.
Бреде, затинається, стогне заплачка,
Стогнеш, заплачко? —

— Ух, ух!
Горільчаний дух
Оковити, варенух, запридух!
Закривайте ярмарки,
Наливайте нам чарки!
Чарко моя, чепурушко,

Тебе вип'ю я, моя душко,
Тебе вип'ю я та не виллю,
Люба чарка мені на похміллю.
Я з тобою, чарочко, погуляю,
Наче біла рибонька по Дунаю,
Бо я хлопець — чарці друг,
Добрий зух,
Ух!
Добрий зух,
І п'янюга, й волоцюга з волоцюг!

Шинкарочки, шинкарки,
Наливайте нам чарки!
Сало смажте, сало шкварте,
Виставляйте калачі,
І горілки повні кварти
Наточи, наточи!
Дай книшів, дай книшів,
Розбивай барила
Для хазяйської душі,
Хазяйського тіла!
Усі враз, усі враз!
Розгулялись дуки.
Б'ють в підкову, б'ють в обцас,
Садять в закаблуки.
Витинають гопака,
Розривають шати.
Моя ж доля вже така —
Піти й пригравати.
Ух, ух!
Ледь не спух
З тих бенкетів та наруг.
Клята доля, ой недоля, у старцюг!
Доля — злигодні мої,
Чом я десь не дів її!

Доброточки — хазяї,
Люди праведніі, милостивії.
Та простріть же ви руку даящу,
Та згляньтесь на душу пропащу,
Подайте на Отченаш, на обмоленіє,
На своє спасеніе.
Ой, майте ж, моя мамцю, жалість наді мною,
Над моєю нищотою,
Над моїм то каліцтвом довічним ...
Не бачу ж я, мамцю, як праведне сонечко сяє,
Не бачу ж, моя квітю, як день Божий минає,
Не бачу, мамцю, як вечерок, моя квітю, примеркає.
А заслонило ж мені оченьки, заслонило,
Як кленовим листочком застелило.
Волів би я, мамцю, заробить,
Волів би я, квітю, заслужить,
Гірка моя, мамцю, зароба-заслуга ...

1 крутиться корба,
і ліра рипить,
Ліра рипить — ярмаркова рипуха.
Навколо принишкли, —
той мріє,
той слуха,
А той, обіпершись об воза, стоїть
Та й засинає поволі.
І близько
Присунулась тиша,
і чує сліпак,
Як гупає, впавши кудись на билисько,
Царициним іменем битий п'ятак.
Похнюпився дід і припав до* струменту,
Та й слуха, як струни бренять,
як із тьми
Спотикаючись, човгаючи чобітьми,

Хтось до нього задумливо плента.
Підійшов.
Зупинився.
Ступив ще на п'ядь.
Поволі схилився,
й долоня волога
Торкнулась лиця, як уміють торкать
Тільки допитливі руки сліпого.
— Хто це, питаю ? ..
Та хто це, питаю?
Товариш ? ..
На біса товариш мені!
Нехай він деінде ...
Бо тут назитаю
І сам на гертиху та кунсо хобні.. .26
— Я не товариш вам, діду,
й не недруг,
Хоч і приблуда сліпий між людей...
Ні датку собі, ні дівчат товстобедрих
Я не шукаю...
Ви, діду, ачей
Не перший десяток вакуєте з лірою
І знаєте добре сліпецькі путі,
Що їх я ніколи не взнаю,
не зміряю …
Діду! Скажи — чи дороги оті,
Замучивши згаймо душі,
виводять
Співців та їх вірних в ясний вертоград?*
Чи певність та звагу,
чи просто — байстрят
Блукаючи світом, бандурники родять?
Чи всохла остання краплина води
В бандурній, лункій та сухій шкаралущі?
Чи, може, вже води могутніші й дужчі

Гримлять об пороги мужицьких твердинь ? !
Ти ходиш по світі не перший десяток,
Не на першому стовквищі ницьма лежиш.

26 Оліпецькою "тайною" мовою — бо тут нажебраю і сам на горілку та хліїб грошей.
* Надруковано помилково "вертоград" — Б. К.

І ліра стара та посвячений ніж,
Та, може, ще мудрість і скруха — твій статок.
Запльований,
зганьблений більш над усіх,
Це ж ти —
найнещасніший з відданих лірі,
І розпач холоне на більмах твоїх,
Одчай, що зневажливу зроджує щирість ...

А лірник мовчить,
і пливуть,
і пливуть
Нерухомо спливають два ока підласі,
Несучи білий мул і гнилу каламуть
З продавлених ям в зашкарублому м'ясі.
А лірник мовчить,
наче він не зловив
Глухого, мов скрип, шепотіння приблуди.
Навколо сліпців порозходились люди,
Не добравши в тій бесіді глузду і слів.
А лірник мовчить,
і видзвонює муха,
Принаджена соком м'ясистих повік.
Він спить?
Десь ширяє думками?
Чи слуха?
І, поруч, присівши,

веде чоловік
Все далі своєї:
— Я вчився три роки
І очі склепились зогнивши.
Отак

Пішов придивлятись до світу,
безокий
Мандрований лірник, незрячий жебрак.
Я бачив багато й питаю не вперше,
Востаннє?
Не знаю.
Знаю — не вперш.
Ти відаєш, діду, —
є всякі тверджі,27
А сумнів, певне, найбільша з твердж.
Ламаюся в сумнів, як в браму обвалену,
Розкопую,
б'ю,
вивертаю її.
У кожну шпарину,
у кожну прогалину
Встромляю заюшені пальці свої.
Ти думаєш — так,
засурмивши у сурми,
Пройдеш крізь облоги, крізь мури й рови?
Ні!
Треба в страшні і розпачливі штурми
Кидати чорне ядро голови.
Маячня повсякденна,
шугання думок, наче струмнів,
Що дзвонять у скроні
та геть одлітають у мить.
Легко зломити голову —
важко зломити сумнів,

Здолати його і на горло йому наступить.
Порожнеча вирує так боляче й глухо.
Шалій ти!

27 Тверджа — твердиня.

Кругойдуче вагання засмоктує трупики душ!
Здолати! Продертись! Пробитися! Вийти!
Як муж, а не мученик ...
Чуєш? —
Як муж!
Відповідай, перехожий ! ..
Невже безсоромно й довічно
По торжищу людському сумнів тягтиму я свій ? !
І чоло' скривавлено біле, —
тільки око кричить
дихавично,
Наче здавлений розпачем рот, закам'яніло блідий.
— Що для тебе ганьба?
Призвичаївся ти до потали!
Чекаю я, піду, — скажи мені правду на це!
Ти вже так натягавсь
і так вже тебе заплювали,
Що плюнути легко й самому собі у лице.
Неважко тобі відказать,
знаплюженому жебракові,
Чий строк уже вийшов,
чий біль і затих, і засох !..
Скажи, не лякайся —-
на площі лишилися вдвох.
Скажи,
що пророчі сліпці —
махлярі й горлаї ярмаркові,
Скажи,
що козацький співець —
кумедний тепер

скоморох . . .
Я знаю, —
змінюється світ,
і прадавні криваві пожари
На заграву іншу змінились —
то смалить кабанник
свиней.. .
Гей, діду, гей,
Не татарський ясир, а смердючі отари
Поганяє козак для торгових гостей.
І вовну овечу, ба хвіст навіть песій
Запакувавши в беремища пак,
Везе до вальош, до крамниць, до посесій
Хазяїн уважний, халтурний козак.
Стинають діброви столітні, прегарні,
Рубають гетьманський освячений дуб,
Корягу дубову везе до чинбарні,
Щоб ремінь чинили, козак-живолуп.
Шкуру та ремінь, на юхт і сап'яни
З лицарського друга, коня-румака,
З волів круторогих, чумацької шани,
Здирає і лупить козацька рука.
Щоб скло для карафок топити,
на гути
Предковецькою кров'ю заллятий пісок
З боїща старого, зі схова кісток
Козацтво взялося возами тягнути.
Вивозять і праху дідівського корх,
І тіло внучаче слабе та невкріпле!
Він землю дідів, як пісок, пересипле,
Отой всевладущий, нснаїдний торг!
Я чую —
реве, роззявляючись, черес
І кожен ячить перепроданий морг!

Я чую —
заходиться мірницький вереск, —
То гонять пісні, наче вівці, на торг . . .

—' Бодай би не згадувать скрухи і туги,
Бодай би не згадувать муки й гріхи,
Бодай би не згадувать темні шляхи
Великого світу й Великого Лугу!
Путі твої куряні відаю я,
Великий мій Луже,
дикий мій Луже,
І вітром твоїм виповнялось недуже
Серце базарного горлопая.
Ще був водирем,
і з дідком голомозим
На жебри ходив, на кобзарське вчення,
Коли величався у Глухові Розум,
Оте нерозумне й бучне гетьманя.
Розбито Батурин,
занедбано Глухів,
Ще куряться крокви сплюндрованих гард. . .
Я чув брязкотіння рушниць,
алебард,
Тупіт невгавний муштрованих рухів.
Я чув, як ридав недолугий Калниш,
Рвучи на кибитці суху рогожину,
Щоб глянуть востаннє
зо Гарда —. козацьке селище. (Сплюндрованих виправлено
із сплюндровані — Б. К.).
й проклясть Україну,
Й простить Україну, де порох і тиш...
Я чув, як молився про помсту і звагу,
Над лезом склонившися, Мельхиседек,
Благословивши похмуру звитягу
Залізнякових завзятих дейнек.

Я чув, як багаття гриміли у Кодні,
Як репало тіло, узяте в бичі. . .
Сьогодні ж . . .
Наслухався добре сьогодні...
Мовчи, юродива примаро, мовчи !..
Ти ж, серце нікчемне, старого не згадуй,
Лягай у свій мудрий і зважений лад,
Не втягуй збентежені мислі у звaду,
Вони бо пройшли через тисячі звад.
Мені недалечко лишилось до гробу,
Та мовлю, вмираючи:
благословен
Більший над чвари козацький хосен,
Господаря чесного чесна зароба.
Бо й справді міняється світ і діла,
Й пасуться отари на вигонах Кодні.
Збирай же, козаче, дари ті природні,
Що їх Україна тобі віддала!
Солодку пшеницю,
пекучу салітру,
Розсипчасту рибу
і мед-липовець!
Розкрито країну для доброго вітру,
Що зела заплоджує, втіху сердець!
І радісний вітер, свиріль трудолюбства,
І дощ-теплодай, танцюристий моцар,

Розмиє криваві сліди братогубства,
Розвієману недокінчених чвар.
Дивись —
козаки, трудолюбці смиренні,
Виходять, забувши про чвари й сварки...
— На торжища йдуть!
а хіба ярмарки
Не чесніші за підступи й зради воєнні ? . .

Тишина.
І принишкли сидухи.
Ятки ярмаркові
Загрюкали лядами.
Втишився торг.
— Який то солодкий буде козакові
Зароблений спокій, не взятий на борг!
Незрячий, а бачу —
імла на покрівлі
Спадає, мов курява з неба тонка.
Щаслива утома,
догода торгівлі
Вгамує стурбований сон козака!
Утишились рухи земні,
а натомість
Схвильованим мислям являє свій вид
Єдина справдешня, німа нерухомість,
Ця істина світу,
цей істинний світ.
Всі рухи безкрайности прагнуть завершень
І, взявшися тільки,
в собі вже несуть
Передвічний непорух — останнє і перше
Начало всіх рухів, їх міру і суть.
Бо рух —
як струна, що, найвищим тремтінням
Пройнявшись,
не зносить його й застига.
Так мудрість приходить,
знаючість нага,
Народжена безуму лютим кипінням.
Так думка, що в льоті нестерпнім
шаліє,
Стає, досягаючи мудрости.
Так

В останнє майбутнє вступає козак,
Здолавши минулого злу веремію.
Подоланий
вихор минулого
вщух,
І я на дорозі вселюдській співаю
Про ярмарок світу, про діло і рух.
Що вічности силою свою сягає ...
Я бачу —
сіяє огнем супокою й труда
Козацька ґуральня,
чумацька ночівля,
Чабанський нічліг, де шумить череда.
Оце переможна й велебна торгівля
Стяги побідні свої викида!
Спокійний спочинок, досягнення борзі
Достойному торжище людське дає,
Аби не забув про козацтво своє
Козак, стоючи на вселюдському торзі,
Хоч він і потрапив у владний полон
Орлових рублів та схизматських корон.. .
Капнисте!
Полетико!
Знаєте —
хто ви?
І ти, Кочубею!
Ревухо, — ти!
Ви ж нашого роду, черкаської крови,
В князях та графах, в орденах золотих.
В Петербурґах, Варшавах сидять одуковані
Козацькі краяни, кість наших кісток.
А ти репетуєш — забиті, запльовані!
Та це ж із братерського рота пльовок!
Він чесний, бо ситий,
він добрий, бо рідний,

Плюне земляк, дак і дасть п'ятака ...
А те, що я — мірник мізерний і бідний ? !.
Ну що ж!
Не доскочив!
Вже доля така !..
Та сумнів старого каліку не змарче,
Бо1 я продаюсь,
коли сам продаю . ..
І він увірвав ту розмову свою.
І озвався молодший, промовивши:
— Старче!
Стоїть над нами вік, як чорний частокіл,
І тінь його лягає на дороги,
І тінь, як меч нещерблений і строгий,
Рубає кожен шлях навідмаш і навпіл.
Чудні і трудні ходять оболоки,
Як постріл, пахне порох, дощ і тлінь.
І клоняться ліси — вітри ідуть високі,
І кругами втинають височінь.
Високий вітер править вищий лет,
Він заверта з перейденого кругу,
Накреслює собі свою дорогу другу
І прагне інших, нам незнаних, мет.
І, може, я вернусь, щоб твій зганьбити зір,
Те око виссане, уразище зловіще,
1, може, поведе тебе твій поводир
На голе і глухе, як розпач, гробовище.
І скаже дід, і скаже внук — Дивись:
Глибоку вкопано у землю домовину ...
І дід в онуці не впізнає сина,
Бо й сина був не упізнав колись.
І ляжуть мертвяки, і встануть інші люди,
Бо прийде час новий, і прийде люд, новий,
Що в творчій та чудній зненависті своїй
Назве мене — підніжок і заблуда,

А, може, скаже ще — сліпий і тощий скній.
Що людям відповім?
Що темні й упокорені
Були супутники моїх блуденних літ?
Що всі живі шматки,
всі найдрібніші корені
Мені виривано з моїх пустих орбіт?
Що в зазубнях блукав, коли наскрізь проходив
Дорогами всіма і землями всіма?
Що весь видимий світ,
земні вагання й подив
Не билися, як птах, на поверхні більма?
Неправда це!
Бо вишкрябок очей,
Немов жадне зерно, збирає вільгість світу,
Росу усіх доріг
і зори всіх людей,

І не вгамовує жагу свою неситу!
Неправда це!
Нема кінця дорозі!
Останнього майбутнього нема!
Невже ж всі ми проходимо сліпма,
Чужі для нас невидимій тривозі ? !
Тривого! Земна тривого!
Як не бачить тебе —
хай почуть,
Слухаючи дороги,
Що перед мене падуть!
Невже ж ти проходиш мимо?
Мої тропи минаєш невже?
Невже ж мені сонно і німо
Лежать на дорогах крижем?
Погнити в баюрищах серцю сліпото!
Блукає звалашена й темна земля.

А, може, могили — колиски живого,
Де б'ється в тривозі живе немовля?
А, може, в минулім прийдешнє, дияволе ? !
А, може, проклятий, — і це вже повік —
Всі вуха поглухли, всі вуха проґавили,
В могили заритий, майбутнього крик?
Невже збожеволіло наше минуле,
Невже ж всі поглухли, посліпли, поснули?
Невже тільки вічно незрячий блажен?
Й ніхто не вчитає його письмен?
Читати могили чи гинути в бурях —
Ідем, чортів діду, ідем!
Сліпці умирають на гордих Савурах
Чи під парканами корчем ? !
— Помреш, як собака, як вигнаний зайда.
Догравай, юродивий, спотворену гру!
Чого тут розсівся?
Підводься і гайда!
А я на базарі своєму помру ...
Молодший підвівся,
і одягу помах
Війнув у лице сліпакові здаля
Тим дмуханням запахів, ланцю знайомих —
Плісени, поту, цибулі й гнилля.
Не ворухнувся старий,
не поглянув,
І гладила корбу рука лірача,
І десь недалечко водир дідуганів
Сопів, догризаючи шмат калача.
Приблуда руками намацував тропи,
Хитався,
ставав,
спотикався,
ішов.
Зашпортувавсь, падав у грузні сугроби,

В ядучі баюри,
і зводився знов.
Все далі і далі,
все тихше і тихше,
Й ущухло глухе шарудіння ходи.
І озвався старий, тишину перемігши:
— Вставай, поводирю!
А йди-но сюди!
Блукають базаром примари непевні,
Пахощі, спогади й тіні самі...
Чекають на нас у базарній харчевні,
У тихій і теплій, веселій корчмі.

Послухай мене,
нерозумний нетяго,
Послухай дитино, старого сліпця:
Людині дано найутішніше благо —
Вслухатися в людські спокійні серця.
Ходім поводирю !..

[1] Мойва — низьке, вогке місце, низина, що її заливає

водою.

[2] Тарч — щит.

[3]Лебій — слово сліпецької таємної мови: старець, кобзар,

лірник.

[4]Три строї ліри: бандуристський, скрипошний, косий.

* Так надруковано; треба, мабуть, набирать — Б. К.

[5] Кородливий — дуже чутливий до болю.

ю Кавдун — черево, живіт.

[7] Свячений — гайдамацький ніж.

[8] Лодіва — дошка; в даному разі — дошка столу, верх.

і* Бола — тяжка хороба, пошесть.

[10]Трикирій — трисвічник, річ релігійної відправи.

[11] Перга — пил квітчаний.

[12]Лотр (польонізм) — хлоп.

[13]Банйта — вигнанець.

19 Уравище — викидень.

[15]Отвара — здоровило, кремезний чоловік.

[16] Бёсаг — сакви, лантух.

[17] Стожалля — місце, де становлять стоги.

[18] Юха — вульгарно, — кров.

[19] Гамула — густа рідина, густа юшка.

[20]Заплачка — приграванння, музичний вступ до пісні.

[21]Вальбша — сукновальня.

[22]Румак — аргамак.

31 Мельхиседек — Значко-Яворський, що за переказом, благословляв гайдамацьку зброю.

[24]Звада — суперечка, пря.

[25] Хосен — користь, вигода.

[26]МО'Цар — міцний хлопець.

[27]Капнист, Полетика, Кочубей, Ржввуський (Ревуха) — магнати українського походження, царські челядники (окрім Ржевуського — поляка; про цього докладніша мова буде в третьому розділі).

[28]Змарчйти — змарнувати.

27 Сугроб — глибока колія, яма на дорозі.